

MIDDELEEUEWSE HERPETOLOGIE, DEEL 16 HARE BETE ES SONDER GHENESEN

Door: Marcel van der Voort, Heerbaan 14, 5721 LS Asten.

Inhoud: *Vipera* - Hertaling - Commentaar - Nawoord - Literatuur.

Foto 1: *Vipera*, van Maerlant, folio 128R.

VIPERA

*Vipera, seghet Jacob van Vetri
Ende Ysidorus, dat si
Een serpent van der nature,
Als noten sal dese creature,
825 Die soe gaept van groter hitte,
Ende die hie, die anesiet ditte,
Steeet haer thovet in den mont,
Entie soe bitet of tier stont,
Ende si ontfaet jonghen daer mede;*

- 830 *Ende alsi coemen te rijpheden,
Dan scoeren si der moeder siden,
Ende coemen voert in corten tiden.
Drie tanden vintmen in desen,
Ende hare bete es sonder ghenesen.*
- 835 *Haer inadre sijn goet ende fijn
Jeghen alre serpente venijn,
Doet ons Plinius te weten wel.
Experimentator segh: harde wel,
Dat si ten saisoene ofdoet,*
- 840 *Es et an den oghen goet,
Ghesonden in goeden wine.
Haer smaer maect donker oghen fine.
Twi datse die moeder versliten,
Sprect Plinius in sinen viten.*
- 845 *Hi spreect dus in sine tale:
Vipera dreechter XX te male,
Ende worpt maer een daghes te samen,
So dat hem dandre vergramen,
Die binder moeder sijn besloten,*
- 850 *Ende scoeren met haren roten
Der moeder ontwe die siden,
Ende comen uut in corten tiden.
Lettel serpente vintmen so fel,
Nochtan es sachter niet el*
- 855 *Jeghen die sie ghene hie,
Dit seghet sinte Baselius mi;
Want alsie es over enighe side,
Hi wispelt na haer ende es blide,
Als hise bevoelt bi hem sijn.*
- 860 *Dan spuwet hi uut sijn venijn,
Ende ontfaet met groter minne
Sine lieve veinoetinne.
Onsalech dorpere grongaert,
Scame di, dat du heves onwaerd*
- 865 *Sonder redene dijn wijf!
Lere an dit felle dier keytijf,
Dat sijn venijn van hem spuwet,
Alst hem an sijn ghenoeet vernuwet.
Laet varen dine felheit quaet,*
- 870 *Ende laet ute dinen quaden saet
Hoveschlike met bliden sinne,
Ende dele haer weder dine minne.
Hier endt der serpente boec.
Haddicker in minen ondersoec*
- 875 *Meer vonden, ic hadse bescreven.
(vss 821-875)*

HERTALING

De vipera is volgens Jacobus van Vitry en Isidorus van Sevilla een slang die op paargebied het volgende gedrag praktizeert: het vrouwtje spert wellustig haar bek open en het mannetje dat dit opmerkt, steekt zijn kop erin. Zij bijt haar partner vervolgens de kop af en dat bewerkstelligt bij haar de zwangerschap. Als de jongen volgroeid zijn, scheuren ze de moeder open en kruipen naar buiten. De vipera heeft drie tanden en haar beet is dodelijk. Van Plinius komt de wetenschap, dat de ingewanden van dit dier een probate werking hebben tegen elke soort slangegif. Volgens Experimentator is de periodieke vervelling van de vipera, als die gekookt wordt in goede wijn, weldadig voor de ogen. Het vet van de vipera geneest zelfs blindheid. Plinius legt in zijn boeken uit, hoe het komt dat de jongen hun moeder openscheuren: de vipera draagt 20 jongen, maar werpt er iedere dag slechts één. De overige jongen, die nog in de moeder zitten, zijn daarover nogal gepikeerd en scheuren met z'n allen de moeder open en komen snel naar buiten. Er zijn weinig slangen die zo kwaadaardig zijn als de vipera, zegt de Heilige Basileus (leefde van ± 330-379. Is auteur van een werk over de zes scheppingsdagen). Niettemin is het mannetje heel teder voor zijn vrouwtje. Als zij ergens anders is, sist hij naar haar en hij is blij als hij ziet dat ze weer bij hem terugkomt. Hij spuwt dan zijn gif uit en bereidt zijn lieve wijfje een hartelijke ontvangst. Ellendige boerenpummels, schaam je, omdat je zonder aanleiding je vrouw minacht. Neem een voorbeeld aan dit kwaadaardige dier, rekel, dat zijn gif uitspuwt als hij zich met zijn wijfje vermaakt voor de paring; laat je kwaadaardigheid varen en hou je lasterpraatjes voor je en maak haar deelgenoot van je liefde. Hier eindigt het boek dat over serpentes gaat. Had ik méér dieren gevonden, dan had ik er ook meer beschreven.

COMMENTAAR

Het is een vreemde paring waarover Maerlant ons informeert in vers 824. Topsell verhaalt van een empirisch onderzoek hiernaar. Geleerden wilden wel eens weten wat er precies waar was van bedoelde copulatie en vingen daartoe zowel mannetjes- als vrouwtjesadders. Deze plaatsten ze in een terrarium en observaties wezen vervolgens uit dat adders paarden zoals andere dieren. Noch het mannetje, noch het vrouwtje liep daarbij enig letsel op (Topsell, 1973, pag. 294).

Omdat slangen hun prooi niet verscheuren, moeten zij deze in één hap doorslikken. Wellicht is het wel eens gebeurd dat iemand heeft waargenomen, dat de ene slang de andere opat. Dat zou dan hebben kunnen plaatsvinden, doordat bijvoorbeeld beide slangen ieder aan een kant van dezelfde prooi zijn begonnen met eten. De grootste slang (meestal het vrouwtje) heeft dan aansluitend haar soortgenoot aan de andere kant van de prooi mee opgegeten. Terwijl de slangen bezig waren met het stillen van hun honger, heeft een observeerder van dit gebeuren abusievelijk aan een paring gedacht.

Niet alleen de paring van de vipera sprak zeer tot de verbeelding van antieke en Middelieuwe geleerden, ook over de uiterst merkwaardige bevalling van het vrouwtje (vss 846-852) zijn opmerkelijke uitspraken gedaan. Die hoogst onwaarschijnlijke gang van zaken stoorde Topsell even erg als de bizarre paring van de vipera. Hij wijdt een uitgebreid onderzoek aan de bevalling van dit dier en komt tot de volgende bevindingen: Aristoteles blijkt al waargenomen te hebben, dat jonge addertjes in een vlies geboren kunnen worden, dat zij echter in de moederbuik al kunnen doorbreken. Plinius wordt verantwoordelijk gesteld voor de misvatting, dat de jongen zich naar buiten éten en voor het fabeltje, dat er dagelijks maar één jong geboren zou worden. Topsell vertaalt het Grieks van Aristoteles als volgt: *she bringeth forth euery one in one day, and shee bringeth forth more then twentie*. Hij interpreteert naar de

bedoeling: een vipera brengt twintig jongen afzonderlijk ter wereld, maar alle op één dag. Plinius heeft zich hier vergist en ervan gemaakt, dat er iedere dag één geboren werd, en dat twintig dagen lang. De vipera ontwikkelt wel eieren in haar lichaam, iets wat geconstateerd kan worden bij sectie op een dood exemplaar (Topsell, 1973, pag. 295).

NAWOORD

Op een onbezonnen moment in 1988 leek het mij wel een aardig idee, om het zesde boek uit Maerlant's *Der Naturen Bloeme* uit het Middelnederlands te vertalen. Ik was nog niet zo lang slangenhouder en Maerlant bleek het mogelijk te maken, dat mijn nieuwe interesse in slangen gecombineerd kon worden met mijn beroepshalve liefde voor de Middelnederlandse letterkunde. Achteraf gezien heb ik toentertijd wel erg gemakkelijk over een en ander gedacht. Ik vermoedde toen geenszins, dat middeleeuwse herpetologie zo interdisciplinair was, zo'n scala aan invalshoeken impliceerde, mij van Aristoteles uit de vierde eeuw vóór Christus tot juni 1992, naar een laatste artikel van Ton Steehouder zou voeren.

Mijn primaire bedoeling was een hertaling te geven van Maerlant's 875 paarsgewijs rijmende verzen 'Enig commentaar' (ik was immers een *beginnend* herpetoloog) wilde ik geven op dié plaatsen, die zonder dat commentaar onduidelijk zouden blijven. Ik realiseer me, dat ik, hoewel ik meer dan 'enig commentaar' heb gegeven, nog altijd te weinig gegevens heb kunnen verstrekken om te kunnen zeggen: Maerlant's serpentenboek is zowel filologisch als herpetologisch afdoende verklaard. Integendeel: de filologie is uiterst beperkt gebleven en van de 35 serpentes die Maerlant beschreven heeft, zijn er nogal wat waarvan de identiteit problematisch is gebleven.

Bovendien hebben dieren die herkenbaar waren of dat zijn geworden niet alle raadsels prijsgegeven. Weliswaar zijn er enkele gevallen waarbij wonderlijke herpetologische eigenschappen mogelijk een afdoende 'natuurlijke verklaring' hebben gekregen: ik denk aan bijvoorbeeld het afstandswapen van de basiliscus, aan het vermogen van slangen overvliegende vogels te doden, of aan de vreemde bevruchting en bevalling van het vrouwtje van de vipera; maar in veel gevallen heb ik voor andere bijzondere eigenschappen geen bevredigende verklaring kunnen geven. Zo blijft de opvatting over vliegende draco's mij intrigeren; dat doet ook de grote verscheidenheid binnen deze serpentensoort. Hoe is het tijdelijk uitspuwen van het gif te verklaren, wanneer een slang zich te water begeeft? Maerlant heeft verder ook alleen maar problemen toegevoegd aan bijvoorbeeld het oude raadsel van melkdrinkende slangen. Een groot struikelblok voor identificatie van de behandelde serpentes is het feit, dat Maerlant voor zijn dieren benamingen heeft gebruikt die heden ten dage onbekend zijn, in onbruik zijn geraakt, of die inmiddels zijn toegekend aan reptielen die in ieder geval niét door hem bedoeld zijn. Intrigerend is de discrepantie in de beschrijvingen van de bestiariauteurs waar het bijvoorbeeld de dryine, dipsas, situla, hidra, chersydrus en chelidrus betreft. Nader onderzoek zou mogelijk voor verheldering kunnen zorgen.

De twee andere oude bestiaria die ik geraadpleegd heb - die van White en Topsell - accordeerden in nogal wat gevallen met de informatie van Maerlant. Bovendien gaven ze menigmaal verrassende aanvullingen. Ik heb de indruk, dat als Maerlant's gegevens vergeleken zouden worden met die uit nóg meer contemporaine bestiaria, het mogelijk zou moeten zijn tot meer identificaties van slangen en andere reptielen te komen.

Het lijkt haast onvermijdelijk: het eeuwenlange kopiëren en vertalen van gezaghebbende bronnen moet corrumperende gevolgen voor de inhoud hebben gehad. Veel kopiïsten bijvoorbeeld zullen slechts uit hun legger kennis hebben verkregen over dieren die ze niet kenden en waarvan de beschrijvingen hun verbeelding tartten. Als dieren er al uitzagen zoals ze beschreven werden, waarom zouden bijzondere eigenschappen dan niet evenzo goed geldig

kunnen zijn? En in sterker mate gold dit wellicht voor de illustratoren van de handschriften, die de beschrijvingen moesten visualiseren en daardoor tot de in onze ogen meest vreemde serpentenaftbeeldingen zijn gekomen.

Bij mijn weten heeft er nog geen grondige vergelijking plaatsgevonden tussen *Der Naturen Bloeme* en Maerlant's Latijnse bron, *De Naturis Rerum* van Thomas van Cantimpré, een werk dat mij inhoudelijk helaas grotendeels onbekend is. Ik kan dan ook geen zinnig woord zeggen over bijvoorbeeld de mogelijkheid dat vertaalfouten er de oorzaak van zijn dat Maerlant serpentes beschrijft die niet of nauwelijks te identificeren zijn. Hoe ingewikkeld een en ander bij het overnemen van gegevens uit bronnen in zijn werk kan gaan, demonstreert Gerritsen (Gerritsen, 1968). Bovendien kan het natuurlijk ook zo zijn, dat Thomas - ook hij baseerde zich immers weer op illustere voorgangers - al 'fouten' in zijn bestiarium had, die vervolgens weer correct door Maerlant zijn vertaald en in het keurslijf van de poëzie zijn gedwongen. Ik vraag mij trouwens af, in hoeverre het laatste facet ('het moeten rijmen') ertoe heeft bijgedragen, dat de herpetologische informatie wel of niet adequaat is weergegeven.

Ondertussen blijft Maerlant intrigeren. Wij zouden graag meer te weten komen over uiterlijk, gedrag, verspreidingsgebieden, giftigheid van de toenmalige slangen en de gevolgen van hun beten e.d. Het probleem hierbij is, dat moeilijk in te schatten is in hoeverre de verspreidingsgebieden van slangen uit antieke tijden overeenkomen met de huidige. Een aanklevend probleem is de vraag, welke gebieden in welke tijden precies al tot de toenmalige bekende wereld gerekend mogen worden. Ik vermoed, dat het ook zinvol is de summiere symptoombeschrijvingen van slangebeten uit bestaria te vergelijken met wat er heden ten dage over bekend is, en op die manier te proberen achter de identiteit van bestiariumdieren te komen.

Topsell geeft in zijn beestenboek op meer dan één plaats aan, dat hij proefondervindelijk heeft vastgesteld, dat slangen in Engeland allesbehalve zeldzaam waren. Deze opmerkingen uit 1608 stroken alleszins met de gegevens uit antieke bronnen, waarin soms sprake is van slangenplagen. Hoewel dit laatste niet iets is wat nagestreefd zou moeten worden, steekt de tegenwoordige herpetologische toestand schril af bij de toenmalige: in een razend tempo vindt overal ter wereld een onvoorstelbare biotoopvernietiging plaats die vooral voor slangen rampzalige consequenties heeft: zij zijn immers bij uitstek dieren die hechten aan een verborgen en ongestoorde levenswijze. Bovendien worden slangen vanwege het feit dat ze alleen al slang zijn genadeloos uitgeroeid. Zie voor een twintigste-eeuwse houding ten aanzien van bijvoorbeeld de adder de triestmakende relazen die Steehouder verzameld heeft (Steehouder, 1986). Het ziet er helaas niet naar uit, dat er op korte termijn verandering in deze toestand zal komen.

Met hoofdschudden herlees ik af en toe de eerste artikelen in *Litteratura Serpantium* over Middeleeuwse Herpetologie. Niet omdat datgene wat er staat onwaar is, maar omdat er in de loop van de jaren zó veel meer interessant materiaal is bijgekomen, dat het aanvankelijke artikel in *Litteratura Serpantium* nauwelijks nog lijkt op wat er uiteindelijk allemaal over te vertellen valt. Voor hen die in hun eigen interesse voor slangen iets herkennen van mijn fascinatie voor deze bijzondere, Middeleeuwse herpetologische wereld, is onlangs een sterk uitgebreide versie van alle artikelen over Middeleeuwse Herpetologie beschikbaar gekomen (Van der Voort, 1993).

LITERATUUR

Gerritsen, W., 1968. Het spoor van de viervoetige locusta. In: De Nieuwe Taalgids (W.A.P. Smit-nummer), pag. 1-16.

- Maerlant, Jacob van, 1980. *Der Naturen Bloeme*. Ed. Dr. E. Verwijs. Leiden, 1878. Ongewijzigde herdruk Arnhem.
- Steehouder, T., 1986. De adder in *De Levende Natuur*. Artikelen over de adder uit het tijdschrift *De Levende Natuur*, verzameld door -; Tilburg.
- Topsell, E., 1973. *The Historie of Serpents, or the Second Booke of liuing creatures*. London, 1608. Reprint Amsterdam.
- Voort, Marcel van der, 1993. *Van serpentes met venine*. Jacob van Maerlant's boek over slangen hertaald en van herpetologisch commentaar voorzien. Hilversum.